

Jacek Łapiński

WODA – PARADYGMAT CYWILIZACJI, KULTURY I KRAJOBRAZU

Główna teza i swoiste przesłanie niniejszego opracowania zawarte zostało w tytule – woda stanowiła (i nadal stanowi) jeden z podstawowych paradygmatów (tu w znaczeniu podstawowego systemu pojęciowego, punktu wyjścia, podstawy rozumienia rzeczywistości) rozwoju naszej cywilizacji, kultury, krajobrazu itp. (Zięba, 1995). W naszym rozumieniu woda tworzy również jeden z główniejszych czynników naszego postrzegania świata przyrody i postawy jaką ludzie dzisiejsi zajmują wobec problemu ochrony poszczególnych składowych środowiska. Stąd też dyskutując nad kwestią wody w krajobrazie – w moim przekonaniu – obok „inżynierskiego” aspektu postrzegania wody należy uwzględnić wymienione wcześniej zagadnienia. One też staną się przedmiotem naszych dociekań.

WODA – CZYNNIK EKSPLIKACJI PRZEMIAN ŚWIATA PRZYRODY

Dla wielu społeczeństw sposób w jaki postrzegano wodę oraz rola jaką jej przypisywano sprawiał, iż ona sama stawała się jednym z głównych czynników wyjaśniających organizację świata przyrody. Jak zauważa S. Zięba (1995) istnieje przy tym swoista ewolucja odniesień. Można bowiem wymienić przynajmniej trzy etapy postrzegania wody jako eksplikatora przyrody.

Pierwszy etap to okres przedracjonalnej fazy nauki – etap mityczny. W tym okresie woda była integralnym składnikiem mitów. Poprzez te ostatnie tłumaczono porządek kosmiczny, tworzenie się przetrworzywa świata itp. Woda pełniła tu rolę prasuubstancji – stanowiła istotny element osnowy świata. Wszechobecna; od niej zaczynał się świat – wynurzał się z pierwotnego praoceanu. Jego obraz pośrednio zdeterminowany był własnościami wody.

Drugi etap użycia wody jako czynnika eksplikacji zjawisk przyrody to okres racjonalizmu nauki greckiej. Czas poszukiwań stałych fundamentalnych zasad, z których można wyprowadzić nie mityczne lecz racjonalne uzasadnienie zdarzeń. Jak stwierdza cytowany już S. Zięba (1995) poszukiwane zasady (aby sprostać zadaniu) musiały spełniać kilka koniecznych kryteriów: winny być obserwowalne, powinny wyjaśniać istnienie związków przyczynowo-skutkowych, oraz być egzystencjalnie

użyteczne. Dla Greków takie zasady tworzyły *arche* natury – obok ognia, powietrza i ziemi należała do nich także woda. Ta ostanía odpowiedzialna była za życie i śmierć, dostatek plonów bądź głód. Jako żywioł natury ona kształtowała krajobraz, wpływała na ład kosmosu itp.

Trzeci okres początkuje XVII-wieczna rewolucja naukowo-techniczna i wynikający z niej mechanistyczny sposób postrzegania świata. Woda przestaje tłumaczyć świat. Jest jedynie fizycznym (pozbawionym wyjątkowości) elementem mechanicznego świata.

Wydaje się, iż obecnie w mentalności współczesnego człowieka pozostało nadal wiele elementów dawnego mechanistycznego racjonalizmu; nie przypisujemy wodzie głębszych znaczeń. Mówiąc o symbolice wody nie wnikamy w jej metafizyczny rdzeń – koncentrujemy się na powierzchniowej warstwie symbolu, często odnosimy go jedynie do zjawiska folklorystycznego itp. Pisząc te słowa nie postuluję o powrót współczesnej cywilizacji do czasów gnozy, wiedzy ezoterycznej, bądź podobnego typu filozoficznego postrzegania świata. Pragnę jednak zwrócić uwagę na fakt, iż dla starożytności woda miała wartość wręcz *sacrum* (Eliade, 1998). Nasza cywilizacja zdaje się podążać dokładnie w przeciwnym kierunku. Wodę traktuje się jako jeden z wielu materialnych elementów przyrody. W takiej perspektywie wartość wody jest koniunkturalna i podlega wahaniom czysto ekonomicznym. Moje (poniekąd retoryczne) pytania są następujące: czy wolno nam obecnie nadal postrzegać wodę tylko i wyłącznie w wymiarach materialnych? Czy błędem będzie obecnie ponowne nadanie wodzie uprzywilejowanej pozycji wśród elementów konstytuujących przyrodę? Woda jako *arche* natury - nadal realność czy ostateczna iluzja?

Arche – zasada natury, ma być (jeśli chodzi o kryteria kwalifikacyjne) egzystencjalnie użyteczna. Woda w przeszłości spełniała ten postulat i nadal spełnia. Przyjrzyjmy się zatem jej roli jako czynnika cywilizacyjno-kulturowo- czy religio-twórczego. Wydaje się, iż teza o wodzie jako paradygmacie rozwoju anonsowanych wymiarów rzeczywistości tym samym zyska dodatkowe uzasadnienie.

WODA – CZYNNIK KSZTAŁTUJĄCY KRAJOBRAZ

Woda jako żywioł natury z jednej strony wpływała znacząco na modyfikacje samego środowiska naturalnego; z drugiej strony, stanowiła podglebie rozwoju pierwotnej kultury – czynnik determinujący rodzaj kultury lub cywilizacji możliwy do zaistnienia w tym miejscu. W pierwszym przypadku obfitość lub brak wody tworzy odpowiedni ekosystem gdzie może rozwijać się życie bądź warunki ku temu są skutecznie ograniczane. W powiązaniu z pozostałymi elementami środowiska przyrodniczego (matrix środowiska) – ukształtowaniem terenu, klimatem, rodzajem gleby, nasłonecznieniem, dynamiką atmosfery, procesami wietrzenia, tworzy różnorodne krajobrazy. Jej znaczenie w procesie geologicznego kształtowania obrazu planety należy do grupy najważniejszych czynników (Kolago, 1970; Mizerski 2002). Na szczególną uwagę zasługują tu: procesy fluwialne, glacialne i fluwioglacialne oraz

krasowe jako czynniki rozwoju charakterystycznych form rzeźby, będących osnową rozwoju określonych typów krajobrazów. W przypadku rzek transportują one ogromne ilości osadów – tworzą obszary aluwialne (delty, tarasy zalewowe), na bazie których rozwijają się bardzo urodzajne gleby (mady). Na tych obszarach człowiek mógł rozwinąć efektywne rolnictwo. Również transport materiału okruchowego (piasków i żwirów) wpływał znacząco na rodzaj krajobrazu. Już dla człowieka pierwotnego miejsca akumulacji tych produktów stawały się naturalnymi rezerwuarami materiału budulcowego (Tobolczyk, 2000).

Działalność akumulacyjna i erozyjna lodowców i lądolodów przekształca lokalne środowisko w sposób bardzo radykalny. Pozostałe po lądolodzie kilkunastu lub nawet kilkudziesięciu metrowej wysokości moreny, wzniesienia (drumliny), piaszczysto-żwirowe stożki napływowe (sandry), wały piaszczyste (ozy), liczne jeziora (cyrkowe, rynnowe, morenowe) i oczka polodowcowe tworzą podstawowe i charakterystyczne elementy krajobrazu polodowcowego.

Modyfikujące oddziaływanie wody na krajobraz wyraża się również w tworzeniu form krasowych i procesów zachodzących w lądowych wodach stojących. W przypadku tych ostatnich mamy tu do czynienia z procesem powstawania jezior i bagien. Zachodząca w takim środowisku sedymentacja roślinna prowadzi do wytworzenia się – ważnych dla człowieka – substancji jak np. ruda darniowa, kreda jeziorna, torf i wykształcający się z torfu węgiel brunatny czy kamienny. Z kolei chemiczne oddziaływanie wody na skałę (zjawiska krasowe) prowadzi do wykształcenia się wielu charakterystycznych dla takiego typu krajobrazu form. Szczególnego znaczenia nabierają tu podziemne formy krasowe czyli przede wszystkim jaskinie. Powstałe poprzez działanie wody stały się jednymi z pierwszych stałych miejsc przebywania człowieka (Tobolczyk, 2000). Gwarantowały bezpieczeństwo i schronienie.

WODA – ELEMENT CYWILIZACJOTWÓRCZY

Z punktu widzenia człowieka bogate w wodę ekosystemy (a tym samym odpowiednio do nich krajobrazy) okazały się najbardziej dogodnie do zamieszkania. W takich miejscach w pierwszej kolejności Homo sapiens zakładał swoje domostwa. Zmuszony do pozostania na terenach ubogich w wodę (np. pustynia) cały swój potencjał intelektualny kierował na zdobycie tej życiodajnej substancji. Całkiem naturalne zatem jest, iż to właśnie pradelta takich rzek jak Nil, Eufrat, Tygrys, Ganges, Jordan itp. stały się kolebkami wielu cywilizacji. Pierwotnie matrix środowiska był tym pierwszym czynnikiem, który tworzył podwaliny pod cywilizację, kulturę i religię. Woda w tych ekosystemach pełniąc z jednej strony dobroczynną funkcję (obfitość pożywienia, naturalna obrona przed napastnikami) była także elementem destrukcji – wylewy rzek, kataklizmy bądź inne zdarzenia przyrodnicze przekształcały nie tylko przyrodniczą warstwę krajobrazu lecz także modyfikowały wymiar kulturowy i cywilizacyjny. Woda stanowiła swoisty element kulturowego „doboru natu-

ralnego” – mówiąc obrazowo dopuszczała do realizacji taki typ gospodarki i kultury, który spełniał *tu i teraz* warunki jak najlepszej symbiozy.

Dla cywilizacji sumeryjskiej woda była czynnikiem stymulującym. Nizina aluwialna o dobrej rolniczo glebie położona pomiędzy Tygrysem a Eufratem posiadała wodę. Dwie potężne rzeki dostarczały jej w obfitości jedynie w okresie wylewów. Brak było sieci mniejszych rzek. Dodatkowo na terenie tym panował klimat suchy i ciepły co zwiększało zjawisko sezonowego niedoboru wody. Dla rozwijającej się tu cywilizacji podstawowym problemem było zatem zapewnienie wystarczającej ilości wody na całym obszarze. Działania praktyczne doprowadziły do wytworzenia systemu kanałów nawadniających i zbiorników retencyjnych. Realizacja powyższych projektów stała się możliwa dzięki swoistemu sprzężeniu zwrotnemu – zapotrzebowaniu na wiedzę jeśli chodzi o sposób budowy, konserwacji itp. różnorodnych budowli hydrotechnicznych. Okazało się jasnym, że problem wody wpływał znacząco na rozwój ówczesnej nauki i techniki (Witruwiusz, 1999). Powyższa sytuacja powtórzyła się w przypadku innych cywilizacji (Lloyd, 1998). Tam także problem zaopatrzenia w wodę przyczyniał się do szeroko rozumianego rozwoju cywilizacyjnego. Być może dzięki takiemu scenariuszowi zdarzeń Babilończycy potrafili zbudować efektywny system irygacyjny zdolny nawodnić teren o powierzchni 800 000 hektarów (Zięba, 1995).

Starożytny Egipt również był uzależniony od wody – dokładniej od wylewów Nilu. Obfitość plonów związana z regularnością wylewów i ich intensywnością (warunek nieodzowny dla stabilności kraju) bywała niekiedy trudna do przewidzenia. W związku z tym także i tu wznoszono zapory na rzece (dążąc do powstrzymania spadku i zatrzymania części wód) budowano zbiorniki retencyjne itp. Egipcjanie mogli to osiągnąć ponieważ dysponowali odpowiednim potencjałem intelektualnym w tej dziedzinie – rozwinęli (dla rozwiązywania wcześniej anonsowanego problemu) szereg nauk między innymi: astronomię, geometrię, inżynierię itp. (Lloyd, 1998). Dobrze rozbudowanym zapleczem naukowym dysponowały także cywilizacje stworzone przez Hindusów i Rzymian. W Indiach, w tamtejszym klimacie problem wody stanowił również ważne zagadnienie społeczne i cywilizacyjne. Stosowano zalewowy system nawadniania. Miasta hinduskie zaopatrywane były w wodę poprzez sieć kanalizacji miejskiej. W miastach dostępne były łaźnie i baseny. Nieczystości natomiast odprowadzano do specjalnych kolektorów zbiorczych innym systemem kanalizacji (Tobolczyk, 2000). Podobnie postępowali Rzymianie – budowali wspaniałe dzieła sztuki hydraulicznej: akwedukty, kanały ściekowe etc. (Witruwiusz, 1999). Poziom wiedzy inżynierskiej potrzebnej do konstrukcji takich budowli do dziś budzi podziw.

WODA – ARCHE KULTURY I RELIGII

Pozostając żywiołem natury woda zdaje się pełnić zarówno rolę czynnika kulturotwórczego jak i znaku religijnego (Eliade, 2000). Zresztą znak wody w kulturach poszczególnych ludów również jest obecny. Dodatkowo, wyraźne odgraniczenie

wymiaru kulturowego i religijnego wielokroć nie jest łatwe. Często są to dwie przenikające się rzeczywistości. Tak naszkicowany kontekst metodologiczny sprawia, iż należy zwrócić uwagę czytelnika na fundamentalną moim zdaniem rolę i znaczenie znaku jako takiego.

Znak ma podwójny wymiar: zewnętrzny i wewnętrzny. Widzialna, materialna forma znaku nigdy nie wyczerpuje jego treści. Cechą znaku jest transparentność (przezroczystość). Oznacza to, iż z jednej strony znak kieruje naszą uwagę na niematerialną, ale równie wymierną rzeczywistość. Z drugiej strony „nie-dana-nam-naocznie” rzeczywistość ulega materializacji poprzez ukonkretniony znak (np. wodę). Takie sprzężenie zwrotne zachodzi zarówno w kulturze jak i religii. Stąd też każdy poniekąd znak pełni rolę *arche*.

Rola wody w kulturze

Jak zaznaczono wcześniej wymiar kulturowy i religijny symboliki wody często tworzy wzajemnie przenikająca się konstrukcje. Wydaje się przy tym, iż element religijny częstokroć stanowi bardziej wyrazisty czynnik interpretacyjny znaku. Jeśli tak jest w istocie to stosunkowo nieliczne powinny być przykłady ściśle kulturowej symboliki wody. Postaram się zatem zaprezentować obecnie niektóre (nieco arbitralnie przyporządkowane) egzemplifikacje obecności znaku wody w kulturze. Resztę odniesień znajdzie czytelnik w warstwie religijnej.

Kulturowe korelacje ujawniają wyraźny dualizm wody (Szlendak, 2003). Woda jako żywioł przyrody niekiedy odbiera życie, topi i zalewa przybrzeżne osady, niesie śmierć oraz zniszczenia (Fortsner, 1990) a jednocześnie – jakby chcąc zrekompenzować straty – daje życie, urodzaj, nawodnienie. Woda obfituje w bogactwo – ryb, bursztynu, pereł, koralu itp. Dostrzegany przez poszczególne kultury wspomniany dualizm sprawiał, iż wodę postrzegano jako symbol płodności, nieokielzanej siły, twórczych mocy natury. Tego typu przekonanie przekładało się na różnorodne zwyczaje. Wśród wielu z nich na wyróżnienie zasługują wszelkie zabiegi związane z płodnością i dobrobytem. Świecenie pól, polewanie osób wodą (nasz śmigusdyngus) to tylko wybrane przykłady. Interesujące w takim kontekście kulturowym wydawać się może to, iż w świadomości ludowej woda wraz z jej dualizmem była również symbolem kobiety (Eliade, 2000). Jak zauważa T. Szlendak (2003) tak jak woda, kobieta wyraziście zaznaczała swój specyficzny dualizm.¹

Kulturowa, a jeszcze bardziej religijna funkcja wody związana była także z jej naturalną funkcją oczyszczającą. Woda, za sprawą swojej chemicznej własności jako doskonałego rozpuszczalnika, z łatwością likwidowała wszelki bród. Jako symbol nadawała się zatem do tego, aby usuwać inne, duchowe przypadki nieczystości.² Sto-

¹ W opinii cytowanego autora „Była wcieleniem chaosu, nieładu, niestałości, tajemnicy, wyuzdanej płciowości, pokusy, rozpusty, śmierci, ekstazy, okrucieństwa, intrygi i kłamstwa. Wydać się nam może to cokolwiek sprzeczne, ale była także symbolem wszystkiego co w ludzkim życiu dobre, stałe, cnotliwe i prawdziwe.

² porównaj A. Pieńczak-Lebeda, S. Żwak, A. Grabińska-Szczyńskiak w niniejszym tomie (przyp. red.)

sowane w różnych kulturach zabiegi rytualnych obmyć, czy kąpieli (np. w łaźni, mykwie) ilustrowały tego rodzaju przekonanie (Kopaliński, 1990; De Vries, 1999). Człowiek bądź rzecz poddana rytualnej ablucji była predestynowana do czegoś nowego, bardziej wzniosłego, wręcz magicznego. Tak postępowano np. w sytuacjach zawierania ślubu czy święceń kapłańskich.

Religijna symbolika wody

Religijne znaczenie symboliki wody wyraża się poprzez wymiar materialny i duchowy. W pierwszym znaczeniu woda postrzegana jest jako czynnik nieodzowny dla istnienia życia. W drugim ujęciu (duchowym) woda jawi się jako boski dar, poprzez który Bóg (bądź bogowie) potwierdza swoje istnienie oraz troskę o człowieka, życie itp. (Zięba, 1995). Koncentrując się jedynie na kręgu religii chrześcijańskiej wskażemy na niektóre przynajmniej przykłady anonsowanych ujęć. Dla porządku jednak nadmienimy, iż tego typu odniesienia obecne są nie tylko w chrześcijaństwie. Zasadniczo wszystkie religie w podobnej formie wskazują na religijną symbolikę wody.

Ujęcie materialne

Jeśli chodzi o materialne ujęcie roli wody w religii teksty biblijne wskazują na następujące kwestie:

- Woda stanowi prątworkiwo świata (np. Rdz 1,2; 2P 3,5). *Fons et origo* (Eliade, 1998) – pierwotnie pozbawione formy, kształtu (rozlana woda). Jednakże ten symbol pierwotnego chaosu, za sprawą aktu Boga ulegnie urzeczowieniu, zorganizowaniu i stanie się w przyszłości zasadą wszystkiego (Fortsner, 1990). Z niego wyłoni się świat.
- Materialną funkcją wody jest funkcja regeneracyjna (np. Hi 5,10; 8,11; 12,15; 14,9) (Eliade, 2000). Woda jako nawadniająca ziemię deszcz podtrzymuje życie a pustyni przywraca wręcz życie. Dla człowieka Biblii jasne jest jednak, iż tym, który zsyła deszcz jest Bóg (deszcz – woda to jednocześnie boski dar) i że od jego decyzji zależą losy świata.
- Woda to szczególnie cenny boski dar i dobro. Dla człowieka Biblii wartość tego daru porównywana była z wartością życia. W warunkach pustyni woda (jej dostęp lub brak) determinowała życie – nie można było istnieć bez wody (np. Hb 14, 7-9; Ap 22, 1-2). Ten dar świadczy o wspaniałości Boga i o wielkiej wartości tak człowieka jak i samego życia (np. Rdz 21, 19; Wj 17, 5-6).

d. Woda to także wyrocznia i materialny środek wymiaru sprawiedliwości Boga (Eliade, 2000). Za pomocą wody Bóg niszczy wrogów oraz karze nieposłuszeństwo (Fortsner, 1990). Szczególnie ten aspekt dostrzec można poprzez spojrzenie na biblijny potop (Rdz 6, 5-7). Nie dziwi nas zatem fakt, iż ludy wielu kultur wykorzystywały (różnie konstruowaną i niekiedy opatrnie interpretowaną) tzw. próbę wody dla wykazania niewinności lub winy oskarżonego (Kopaliński, 1990).

Ujęcie duchowe

W przypadku duchowego wymiaru roli wody w religii Biblia również w tym względzie posiada wiele odniesień

- Duchowa funkcja wody jest funkcją oczyszczająco-regeneratywną (np. Iz 12,3; J 3,5). Symbol samej wody oraz akt obmycia, zanurzenia czy pokropienia wodą skorelowane są z osobą Chrystusa. Materialny akt aktywuje ten drugi wymiar rzeczywistości znaku – *de facto* to Chrystus swoim działaniem (męką, śmiercią, odpuszczeniem win itp.) bądź odnawia obecną egzystencje człowieka bądź powołuje go do nowego rodzaju egzystencji (przywraca łaskę, usynawia, zbawia) (Eliade, 1998). Z całą ostrością widać to w rytuale chrztu (antytypie potopu) gdzie zanurzenie w wodzie to obraz śmierci starego człowieka, dezintegracja starej formy, z kolei wynurzenie uobecnia moment narodzin, nowy początek, duchowe zmartwychwstanie (Fortsner, 1990).
- W ujęciu duchowym woda pełni funkcje czynnika ożywiającego (Eliade, 1988). Tak jak zwykła woda warunkuje rozwój życia biologicznego tak Słowo Boże – „żywa woda” warunkuje rozwój życia duchowego. Źródłem wody zaspokajającej pragnienia duchowe staje się Chrystus – Odwieczne Słowo Ojca.
- Woda ma wartość soteriologiczną – to znak uświęcenia, błogosławieństwa i pomysłności (Fortsner, 1990). Wierzący w Boga, o ile jest wierny jego przykazaniom, w czasie pokropienia wodą, zyskuje materialne potwierdzenie sytuacji, iż oto w tym momencie – mówiąc językiem nieco kolokwialnym – otrzymuje pewną pulę łaski Bożej.
- W wymiarze duchowym woda pełni nadto funkcje znaku uzdrawiającego (np. J 5, 2-3; 9,7). W tym przypadku ma miejsce dodatkowo specyficzna więź duchowego znaczenia wody, fizycznego znaku wody i materialnego skutku. Kąpiel np. w sadzawce Siloe lub spożywanie wody ze szczególnych źródeł np. z Lourdes wielokrotnie skutkuje przywróceniem fizycznego zdrowia (Kopaliński, 1990). Oczywiście w przekonaniu ludzi wierzących bezpośrednim sprawcą uzdrowienia jest Bóg. Spożycie jednak wody jest czynnością konieczną – stanowi bowiem manifestację głębokiej wiary, nieodzownego elementu a zarazem czynnika inicjującego cud uzdrowienia.
- Duchowa symbolika wody odnosi się również do wartości moralnych (Kopaliński, 1990). W takim spojrzeniu czysta woda stanowi ekwiwalent cnoty, czystości i prawości. Z kolei „brudna woda”, „zła woda” czy „woda zatruta” wskazuje na stan bezładu moralnego, zła, nikczemności itp.

Przedstawiona bardzo skrótowo symbolika wody posiada w moim przekonaniu w pełni aktualne przesłanie. Szczególnie przydatna zdaje się być przy procesie kształtowania świadomości ekologicznej i etyki środowiskowej. Symbol, podobnie jak i mit w przeszłości, znacząco kształtuje styl życia, wzorce zachowań, hierarchie wartości, emocjonalne odniesienia itp. Podejmując zatem próby ochrony krajobrazów kulturowych winno się moim zdaniem „wykorzystać symbolikę wody (nieko-

niecznie religijną) jako daru i dobra w kształtowaniu prawidłowego stosunku człowieka do przyrody” (Zięba, 1995).

LITERATURA

- De Vries S. P., 1999: *Obrzędy i symbole Żydów*. (przeł. Borowski A.). Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Eliade M., 1988: *Historia wierzeń i idei religijnych*. (przeł. Tokarski S.). T. 1. IW PAX, Warszawa.
- Eliade M., 1998: *Obrazy i symbole. Szkice o symbolizmie magiczno-religijnym*. Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Eliade M., 2000: *Traktat o historii religii*. (przeł. Kowalski J. W.). Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Forstner D., 1990: *Świat symboliki chrześcijańskiej*. (przeł. Zakrzewska W., Pachciarek P., Turzyński R.). IW PAX, Warszawa.
- Kolago C., 1970: *Woda w życiu Ziemi*. Wydawnictwo Geologiczne, Warszawa.
- Kopaliński W., 1990: *Słownik symboli*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Lloyd G. E. R., 1998: *Nauka grecka od Talesa do Arystotelesa*. (przeł. Lesiński J.). Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Mizerski W., 2002: *Geologia dynamiczna dla geografów*. PWN, Warszawa.
- Szlendak T., 2003: *Urok kryształowej toni i kuszący śpiew syren*. (<http://www.soc.uni.torun.pl/str/zbk/szlendak/tajne/urok.html>) – 8.03.2003.
- Tobolczyk M., 2000: *Narodziny architektury. Wstęp do ontogenezy architektury*. PWN, Warszawa.
- Witruwiusz, 1999: *O architekturze ksiąg dziesięć*. (przeł. Kumaniecki K.). Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Zięba S., 1995: *Rola wody w kształtowaniu cywilizacji*. [w:] *Woda zasadą życia*. Fełkowski A. (red.): Zakład Ekologii Człowieka KUL, Lublin, s. 11-24.

SUMMARY

Water – the paradigm of civilization, culture and landscape

This study shows place and role of water played in area of civilization, culture and landscape. Our principal statements is: water is the paradigm of those three realities. As a fundamental element of nature, water alters biological aspect of the landscape and makes convenient for human natural settlement places. Also, as the element of nature water stimulates development of civilization. Efforts focused on providing abundant supply of water were one of the main factors which led mankind to discoveries, inventions, science and technical progress. Symbols of water had been used for creation of framework for human culture and religion. In addition, water was an useful object for explaining of structure of the world of nature. At present, practical sense of symbolism of water is shown in a process of formation of ecological consciousnesses and environmental ethics. Symbol, having similarity to myth in the past, shapes the lifestyle, creates behavioral patterns and hierarchy of values, emotional references and so on.

Ks. dr Jacek Łapiński

Katedra Ekologii Człowieka KUL

al. Raławickie 14, 20-950 Lublin

e-mail: jalap@kul.lublin.pl